

ПЕРАХОД ІТ-ТЭРМІНАЎ У РАЗРАД УСТАРЭЛАЙ ЛЕКСІКІ

Бялько К.В.

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

Албут А.А. – старшы выкладчык

Разглядаецца з'ява ўтварэння ўстарэлай лексікі (найперш гістарызмаў) у межах спецыяльнай лексікі ІТ-кірунку. Звычайна дадзеная галіна – крыніца прыкладаў неалагізмаў, аднак на прыкладах паказана, што ў сярод тэрмінаў і наменклатурных назваў могуць адбывацца. Самыя розныя дынамічныя працэсы.

Як вядома, лексічны фонд мовы можна ахарактарызаваць паводле розных параметраў: колькасць значэнняў; паходжанне; сфера ўжывання, стылістычная афарбоўка; ступень актыўнасці ўжывання. Спынім увагу на апошняй характарыстыцы, на падставе якой разглядаюць актыўную і пасіўную лексіку, якая падзяляецца на неалагізмы і ўстарэлую лексіку. У залежнасці ад таго, ці ідзе гаворка пра замену больш сучасным сінонімам, ці пра выхад з ужытку слова ўслед за знікненнем рэаліі, адрозніваюцца архаізмы (дыярыуш – дзённік, выя – шыя) і гістарызмы (наркам 'народны каміюар, член урада на чале Народнага каміюарыята СССР'). Прыклад пра наркама і нармат паказальныя, бо, здавалася б, ёсць сучасныя адпаведнікі – міністр і мініўтэрства. Аднак, як адзначае І. Р. Шкраба, «гістарызмы ствараюць фон эпохі» [1, с. 161]. Хоць далей даследчыца зазначае, што такія адзінкі не маюць сучасных эквівалентаў, наш прыклад усё ж не абвяргае дадзенае сцвярджанне: нельга (без агаворак) замяніць наркама на мініўтра, калі ідзецца пра перыяд 1917–1946 гг., бо атрымаем лагічную, фактычную памылку, анахранізм. Такім чынам, гаворачы пра гістарызмы, мы можам хіба што супаставіць рэаліі розных эпох, правесці паралелі. Як і з'яўленне новых слоў, так і фарміраванне класа ўстарэлых адзінак абумоўлена знешнемоўнымі фактарамі, зменамі ў жыцці грамадства.

Тэрміны прынята адносяць да лексікі актыўнага ўжытку: «да актыўнай лексікі адносяцца не толькі агульнаўжывальныя словы, але і спецыяльныя тэрміны і прафесіяналізмы, кніжныя словы, эмацыянальна-экспрэсіўная лексіка» [2, с. 61]. З улікам гісторыі фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, яе ўжывальнасці ў розных сферах жыцця чалавека і грамадства мэтазгодна гаварыць пра стан тэрмінасіютэм і сфарміраванасць тэрміналагічнай нормы прымяняльна да кожнай сферы асобна. Так, нас цікавіць сфера ІТ, пра якую прынята казаць, што галіна актыўна развіваецца, што прыводзіць да актыўнага ўзважэння тэрміналагічнымі адзінкамі. Датчна беларускай мовы відавочна яе нячастае выкарыстанне ў дадзенай сферы, і гэта таксама фактар запавольвання фарміравання тэрміналагічнай нормы. З улікам лічбавізацыі ўсіх сфер жыцця спецыяльныя паняцці ІТ-галіны набываюць вядомасць сярод неспецыялістаў, шараговых карыстальнікаў тэхналогіямі, таму якраз словы «камп'ютарнай лексікі» найчасцей служаць ілюстрацыямі неалагізмаў (калісьці такім было слова *кап'ютар*, сёння – *бот*, *гугліць*).

Калі параўнаць галіну вылічальнай тэхнікі з фізікай, матэматыкай і інш. навукамі, то і глабальна, і для беларускай мовы гэта адносна маладая сфера. Аднак нельга не заўважыць, наколькі змяняліся тэхналогіі і нават сам знешні выгляд камп'ютараў, што лагічна наводзіць на думку: ці адбываюцца працэсы архаізацыі ІТ-лексікі? Важна адрозніваць спецыяльную лексіку з гутарковай стылістычнай афарбоўкай (прафесіяналізмы, жарганізмы) і з кніжнай стылістычнай афарбоўкай (тэрміны, наменклатурныя назвы). Гутарковая спецыяльная лексіка – самы дынамічны пласт, з'яўленне і знікненне адзінак адбываецца хутка і можа насіць лакальны характар: выпрацоўваецца маўленне пэўнай супольнасці, элементы якога будуць невядомыя іншым. Так, прыклады *батон* 'клавіша прабела', *мыла* 'электронная пошта' могуць быць або невядомыя, або неўжывальныя для студэнцкай моладзі. Наменклатурныя назвы – «назвы адзінкавых паняццяў, назвы канкрэтных машын, прэпаратаў, відаў раслін, прамысловых тавараў і г.д.» [2, с. 22]. Да наменклатур ІТ-сферы мэтазгодна аднесці адзінкі вымярэння (*байт*, *біт*); назвы моў праграмавання (*Алгол*, *C++*); назвы ўстройстваў, праграм, аперацыйных сістэм і да т.п. (*Неміга ПК 588*, *Windows 11*). і. і. Караткевіч адзначае: «наменклатурныя найменні найбольш штучныя, таму найчасцей падлягаюць зменам» [2, с. 22]. Так, сёння мова Алгол актыўна не выкарыстоўваецца, тое ж можна сказаць і пра розную тэхніку (згаданы 16-разрадны камп'ютар Неміга ПК 588 быў распрацаваны ў БДУiP (МРТi) у 1988 г.), ранейшыя версіі праграм і аперацыйных сістэм. Паказальна, што наменклатурныя адзінкі звычайна не фіксуюцца агульнамоўнымі слоўнікамі. іншая справа – тэрміны, якія знаходзяць адлюстраванне не толькі ў спецыялізаваных выданнях, але і ў даведніках, адрасаваных шырокай аўдыторыі.

І. Р. Шкраба адзначае: «высвятленне пытання пра ступень ужывальнасці слоў і вылучэнне кола найбольш ужывальных з іх мае тэарэтычнае і практычнае значэнне. Без уліку частотнасці словаўжывання немагчыма дакладна акрэсліць лексічны мінімум, склад слоўнік для машыннага перакладу, падабраць лексіку для школьнага падручніка» [1, с. 162]. Пытанне пра ўстарэлыя ІТ-тэрміны бачыцца актуальным, паколькі сёння вядзецца лексікаграфічная дзейнасць, і важна, каб у рэестр слоўнікаў арфаграфічных, тлумачальных, перакладных траплялі актуальныя адзінкі, базавыя і сучасныя тэрміны ІТ-сферы. Каб праілюстравалі праблему, прывядзем прыклад наступных слоў, што фіксуюцца ў сучасных слоўніках (Слоўнік беларускай мовы; Граматычны слоўнік назоўніка): *дыскета*, *перфакарта*, *перфастужка*. Сёння гэтыя словы можна аднесці да гістарызмаў, хоць выяву дыскеты можна ўбачыць на значку файлавага менеджара Total Commander, а перфастужку трымае ў руках дзяўчына ў скульптурнай кампазіцыі Л. Зільбера «Навука» (1975 г., Партызанскі праспект, 2). І *перфастужка*, і *перфакарта* – калькі рускамоўных тэрміналагічных адзінак. У беларускай мове ўсе значэнні слова *лента* перакладаюцца як *стужка*. Са словам *карта* не ўсё так адзначна: *геаграфічная карта*, *санаторная карта*, ігральныя карты. Аналіз значэнняў слова *картка* паказвае, што ў беларускай мове дадзенае слова звязана з семамі 'невялікага памеру', 'са шчыльнага матэрыялу' (за выключэннем прыкладу *ігральныя карты*). *Перфакарта* – носьбіт інфармацыі з тонкага кардону, таму, падаецца, больш лагічна па-беларуску было б **перфакартка*.

Слоўнікі новых слоў – асобны лексікаграфічны жанр, які мае свае набыткі і ў беларусіютыцы. В. І. Уласевіч і Н. М. Даўгулевіч падрыхтавалі Слоўнік новых слоў беларускай мовы (2009) [3], Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў (2013) [4], Слоўнік новых запазычаных слоў беларускай мовы (2023) [5]. Слоўнік новых слоў беларускай мовы і Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў маюць у рыестры і слова *дыскета* (а таксама *дыскетніца*, *дыскетны*), і слова *флопі-дыск* ('тое ж, што і дыскета). Лексемы *Алгол* і *трэқбол* ('дапаможнае ўстройства для ручнога ўводу інфармацыі, якое выкарыстоўваецца замест мышы ці джойсціка') уключана ва ўсе тры слоўнікі. Пры гэтым у прафесійнай сферы дадзеныя словы сёння рэдка ўжываюцца.

Разгледжаныя прыклады паказваюць, што працэсы архаізацыі лексічных адзінак адбываюцца і ў сферы спецыяльнай лексікі, што лагічна можна патлумачыць зменамі і развіццём галіны. Але дзякуючы слоўнікам і адносна хуткасці змен у тэхналогіях і затым у мове, нават неспецыялісты могуць знаёміцца з гісторыяй вылічальнай тэхнікі і інфармацыйных тэхналогіяў.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Шкраба, І. Р. Лексікалогія / І. Р. Шкраба. – Мінск : Тэхналогія, 2012. – 179 с.
2. Караткевіч, І. І. Сучасная беларуская мова. Лексікалогія. Лексікаграфія. Фразеалогія / І. І. Караткевіч. – Кіеў : Ліра-К, 2019. – 140 с.
3. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : ТетраСистэмс, 2009. – 448 с.
4. Уласевіч, В. І. Беларуская-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : Аверсэв, 2013. – 253 с.
5. Уласевіч, В. І. Слоўнік новых запазычаных слоў беларускай мовы / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : Беларусь, 2023. – 175 с.